Savo Laušević

GOVOR I RETORIKA
ZAŠTO JE POTREBNA OBNOVA RETORIKE

Savremena rasprava o retorici nu no pretpostavlja širenje referencijalnog okvira tematizacije i utemeljenja u teoriji o jeziku. Bez tog zasnivanja retoričkim fenomenima prijeti opasnost marginalizacije i nestajanja u zaboravu. Takvu sudbinu retorika je već do ivjela. Ona je pala nisko, upravo zato jer je izgubila svoju temeljnost, svoj izvor vjere i značenja uhvativši se za nesigurnu i slabu nit govora kao tehnike.

Retorički fenomeni pripadaju jeziku na unutrašnji i supstancijalni način. Zato opadanje interesa za retoriku ne mo e isključiti rečenu supstancijalnost koja le i u osnovi logike i prakse govorenja. Mo da čak dobar argument za retoriku u dubljem jezičkom značenju.

Naša je teza da teorija retorike pripada filosofiji i teoriji jezika u širem značenju jer se retorički fenomeni pro imaju sa drugim jezičkim fenomenima. A, polje jezika je obuhvatno, ono dr i na određen način, sve što postoji za čovjeka. Jezik uspostavlja svijet, svijet jeste u horizontu jezika.

Retorika shvaćena usko kao tehnika govorenja neminovno redukuje i samo polje retoričkog iskustva kroz koje probijaju dublji pozivi jezičkog oblikovanja svijeta. U tom kontekstu stoji precizan zaključak Ljubomira Tadića u izvanrednom i na srpskom jeziku

najboljem Uvodu u teoriju i vještinu besjedništva: "Retorika je samu sebe obezvrijedila, kada je postala sredstvo za uticaj. Vidjeće se da je trpjela najviše štete kada je dopuštala da se odvoje reči od stvari".[1]

Staro govorništvo je nadmašivalo teoriju o govorništvu zalazeći nu no u sferu politike, pjesništva, mita i obrazovanja. U tom samonadmašivanju i trenscendenciji retoričkog iskustva već od početka se postavilo pitanje njegove granice i svrhe. Drugačije rečeno, otvoren je problem odnosa mišljenja i govora, istine i riječi i kojom se ona otkriva ili prikriva. Drugi problem je praktične prirode i tiče se ciljeva koji se određenim mišljenjem i određenim načinom govora trebaju postići.

Oba problema je na filosofski način otvorio Platon. On je svoja djela zamišljao i izlagao u retoričkoj formi dijaloga. Ta forma je omogućavala postavljanje pitanja i odgovaranje, a to znači istovremeno tra enje istine i nadmetanje u tra enju njene jezičke artikulacije. Iako se slu io na svoj način retoričkim iskustvom, Platon ga je podređivao filosofiji. On je prvo cijenio znanje pa tek onda vje banje i prirodnu sklonost da se ono govorno artikuliše. U Gorgiji Platon retoriku odbacuje kao skup obrazovanja čiji osnov nije istina već privid. Na djelu je potencirani odnos istine i znanja prema tvrdnjama koje je izriču. Pozicija dijalektike i njenog metoda argumetacije istinu vidi kao spoljašnju i saznatljivu mogućnost. Dijalektičkom argumentacijom ona se mo e obuhvatiti. Na drugoj strani retorika istinu vidi kao relativnu i kao unutrašnju stvar retoričke prakse. Ali, već u Fedru on izla e umjereniji stav prema retorici pokazujući va nost njenog odnosa prema dijalektici. To znači da vještina govora pretpostavlja znanje o onome što je predmet govorenja. Dobar retor mora biti dobar znalac i dobar logičar, tj. mora imati specijalistička znanja o onom što govori, ali i znanje o tome kako se i kome govori. Već iz ovakvih stavova se nazire

1 *Lj. Tadić,* Retorika*, Filip Višnjić, Beograd 1995, str. 8*

Platonova potreba da se retorika utemelji u ljudskoj duši. Shodno tome ona postaje sastavni dio obrazovanja. Retoričko obrazovanje postaje neophodno dobrom dr avniku, ali i filosofu i knji evniku. Ali u svakom slučaju retorika hodi putem dijalektike, tj. preko traganja za istinom. Platon inauguriše neobično va an zaključak za retoriku uopšte da njen cilj nije ugoditi ljudskom uhu već ugoditi istini. Dakle, odgovor na pitanje šta je istina, u dubljem značenju, određuje smisao retorike.

Aristotel realizuje Platonovu zamisao retorike izlo enu u dijalogu Fedar. Ona je kod njega takođe saobra ena dijalektici. To znači i da se vještina uvjeravanja treba utemeljiti na logici i dokazima. Ali ipak ostaje razlika između dijalektike i retorike. Prva brine o saznanju i istini, a druga o stilu i igri govornih mogućnosti. Aristotel je utvrđuje u diferenciji podučavajućeg i uvjeravajućeg govora. Prvi se tiče znanja i naučne argumentacije, a drugi se tiče komunikacije sa masama i argumentacije zasnovane na opštim mjestima. âUočena razlika ne isključuje ono zajedničko retorike i dijalektike, to da obje mogu izvoditi zaključke iz suprotnih premisa i da imaju opštost i sposobnost primjene na bilo koje iskustvo. Ove tačke blizine i udaljenosti retorike i dijalektike otvaraju problem jezika i mišljenja. Taj problem su Platon i Aristotel rješavali u korist mišljenja. Oni su smatrali da misao mo e uvjek smisliti riječ kroz koju će progovoriti logos i istina. Time što će bivstvovanje dovesti do riječi i grčki filosofi će načelno polo iti račun o *onome što jeste.*

Grčka paradigma odnosa jezika i mišljenja je u znaku antičkog pojma teorija. U toj paradigmi se identifikuje ono što jeste i govor o njemu. Riječ je o jednoj ontološkoj formi u kojoj riječ nosi svu te inu bivstva (kada se ka e *svijet jeste*, znači da on stvarno jeste). Drugačije rečeno, *riječ* je u grčkoj filosofiji upregnuta u ontološke formule mišljenja koje je uobrazilo da svijet objektivno postoji i da se ta objektivnost treba pojmiti i izraziti u jeziku. Da bi se ovo postiglo jezik se mora odvojiti od mitskih nanosa i podrediti *logosu*. Ali, upravo u tom zahtjevu za podređivanjem le i jedna prikrivena bit jezika i

njegove govorne manifestacije. Naime jezik nije samo logos, on ima i neki suvišak, ono mitsko koje se ne mo e savladati. To mitsko niče u govorenju, ono daje snagu i te inu koja mo e nadmašiti ono logosno koje podnosi račun o bivstvovanju *onog što jeste.* Ovo podnošenje računa o bivstvu onog što jeste ili qeoria implicira onog ko posreduje i ono što se posreduje. Zato je logos istovremeno i svjetovan i jezičan, tačnije on posreduje, on povjerava istinu o svijetu bivstvu jezika. Ula enjem u sferu jezika do ivljaj istine dobija lično značenje za svakog ko razumije jezik. Na ovaj način retorika postaje ono prvo, a dijalektika ono drugo. Jer, nema argumentacije izvan jezika, stila i retoričke prakse. Zbog toga su dijalektika i retorika suplementarne. I dijalektika ima retoričku funkciju kao što i retorika ima epistemološku ulogu. Nema saznanja bez stila, kao što nema ni stila bez sadr aja.

Nova paradigma odnosa riječi i svijeta je u znaku jezika. Riječ postaje ono prvo i temeljno. A, to znači da svijet jeste tek kada uđe u jezičku formu kada zadobije ime. Zato, govoriti znači ući u prostor riječi. Ući u prostor riječi znači biti pri svojoj riječi, tj. slobodno govoriti, sloviti i poštovati riječ i istinu. Utoliko istina postaje retorička kategorija. Gadamer je s pravom retoriku razumio kao umjetnost ubjeđivanja pomoću razgovora. Iz ovog se mo e zaključiti da svaka vrsta teorije pored demonstrativne argumentacije mora računati i na retoričko opravdanje istine u smislu objašnjenja i ubjeđivanja. U ovoj paradigmi jezik nastupa kao autonomna i nezavisna sfera u kojoj se na određen način pojavljuju sve stvari, ljudi i njihovi odnosi. Zato... jezik govori isključivo sa samim sobom...(Novalis). Nama je dosuđeno da stojimo unutar jezika. Tu se jezik susreće sa stvarnošću i oblikuje svijet. Herder u Raspravi o porijeklu jezika o tome tvrdi: da jezik pretpostavlja pogled na svijet, od tog pogleda zavisi razlika među jezicima. Od ovog stava nije daleko zaključak da razlike među jezicima jesu rezultat razlika među ljudima jer se u jeziku konstituiše oblik ljudskog djelovanja i način razumijevanja svijeta. Na riječi počiva fizički i metafizički

poredak. Nije li zato riječ prva kao izvor moći koji nastupa već aktom imenovanja. Na ovo upućuje i mit koji čuva prvenstvo i va nost riječi kao pramoći. Iz riječi se rađa svaka konkretna moć čovjeka. Jezik daje moć i ljudskom duhu, u njemu se događa susret unutrašnjeg i spoljašnjeg svijeta, emocionalnog i racionalnog, ličnosnog i kolektivnog. Jezik je medijum u povišenom značenju. U njega ulaze misli, namjere, emocije. Ali sve to ne dospijeva do riječi, mnogo toga zadr i sito jezika, mnogo toga ne probije do jezičkog znaka i govorne artikulacije. Jer, jezički znaci su i previše grubi za dublje nijanse misli i emocija. No, ipak i ono što ne dođe do artikulacije ostaje unutar akumulacije jezika. Zato svaku izgovorenu riječ obavija aura tajanstvenih duhovnih i emocionalnih talasanja. Na ovom fonu raste pjesništvo i mogućnosti metaforičkog. Ali, metaforu ovdje valja shvatiti kao jezičko nadila enje ograničenosti označavanja. Logičke strukture jezika pomoću metafore ulaze u magični prostor igre zamjenjivanja oznaka jednog sadr aja oznakama drugog sadr aja. Ograničeni broj imena i oznaka ulazi u igru neograničenog kombinovanja i prenosa smisla i značenja. Na ovaj način tajna jezičnosti, ono neizrecivo, mo e da ivi u svjetlosti jezika. Jezik ivi u svojoj osobenoj duhovnosti koja nadmašuje jezičku komunikativnu instrumentalnost preko koje smo navikli da definišemo fenomen jezika. Ovo je moguće i zbog višeslojne funkcije riječi da igra ulogu znaka i izraza. Sirovo značenje riječi intendira ono što se hoće reći i izraziti. Ta strana riječ, tj. njen intencionalni smisao je uspostavljen subjektivnom energijom govornika. Govornik je riječi-znaku podario duhovnu energiju i time omogućio uspostavljanje ivota riječi-izraza. iva riječ stupa u odnose sa drugim riječima i potvrđuje subjekt-objekt relaciju. Jezik gradi u tom međuprostoru koji suprotstavlja i povezuje subjekt i objekt. On izvire iz te napetosti koja postaje predmet jezičkog izraza. Na ovaj način se u jeziku tvori i čuva ljudski svijet kroz imenovanje i označavanje mjesta, vremena, djelatnosti, odnosa, svrha... Sve to omogućuje da se obuhvati, razumije i izrazi spoljašnji i unutrašnji svijet.

Zbog toga je riječ izvor moći čovjekove da imenuje i saznaje. "Ljudi su izumili svoj jezik", ka e Herder, "zato je on va an za čovjeka, jer kroz jezik djeluje ljudski um. Bez jezika čovjek nema um, a bez uma nema jezika".[2] Nije li time i pitanje spoznaje i istine jednim dijelom retoričko pitanje. Najveći naučnici su imali potrebu da brane svoje spoznaje retorički - ubjeđivanjem i tumačenjem, a ne samo demonstracijom naučnih argumenata. Ova aplikacija retoričkog iskustva na nauku omogućuje njenu reintegraciju u svijet ivota i društvenosti. To jeste jedna vrsta popularizovanja sa stanovišta "čiste naučne svijesti". Ali to nazovimo popularizovanje, ima svoje retoričko-hermeneutičke kvalitete. Jer konačno i rezultati nauke su javna stvar, a rezultati nauke u krajnjem podra avaju ivotne forme. U tom svjetlu se retoričko pitanje nezaobilazno otvara i u nauci. Ono figurira u više mogućih polja značenja. Jedno od njih je odnos jezika nauke (tehničkog jezika) i prirodnog jezika (jezika koji obuhvata ivotni svijet, tradiciju, opštu svijest). Zbog toga istina nauke, pored svojih naučnih argumenata, treba imati jezički prikladnu formu kako bi preko retoričke ubjedljivosti bila razumljena i primljena. Ovo je veoma va no za reintegraciju nauke u sferu svijeta ivota i njegovu estetsku, moralnu i političku supstanciju. Retoričko iskustvo mo e, ako ne da ukroti, onda da ubla i analitički i instrumentalni duh nauke. Ono mo e da učini da rezultati i proizvodi naučnotehničkog razuma budu podnošljivi i primjereni dobrom i lijepom ivotu.

Ovaj zadatak retorike se utapa u spekulativnu strukturu jezika (Gadamer) kao jednog ontološkog dolaska do riječi i njenog smisla. U ovom okviru pitanje o bivstvu se situira kao pitanje o jeziku. Jer, "Jezik je bivstvo koji se mo e razumjeti".[3] Sve što se mo e razumjeti mora postati jezik, jezik razgovora, pjesništva, tumačenja. Postati

---

2 *Herder,* Rasprava o porijeklu jezika, *IK Zorana Stojanovića, S. Karlovci 1989, str. 33*

3 *Gadamer,* Istina i metoda*, V. M. Sarajevo 1978, str. 512*

ovdje znači, ne instrumentalnost, već transformaciju i tvorenje jezika. Gadamer ovo naziva spekulativnim načinom bivstva jezika. U tom smislu on dalje ka e: "Ono što dolazi do govora je doduše nešto drugo nego samo izgovorena riječ. Ali, riječ je riječ zahvaljujući samo onome što u njoj dolazi do govora. U svom čulnom bivstvu ona je tu da bi se ukinula kaznom. Isto tako, obratno, ono što dolazi do govora nije nešto bez jezika predato, već u riječi dobija samu svoju određenost".[4]

Ta spekulativna struktura jezika sadr i ono srednje, medijalno i sintetičko. U tim gustim slojevima jezika odjekuje pitanje o bivstvu kao retoričko pitanje. Da li bi bez govora mogli čuti ili zamisliti zov ovog pitanja? Da li bi bez govora i jezika mogli zaboraviti ovo pitanje? Oba pitanja otkrivaju jezik kao mogućnost za: predstavljanje, značenje i razumijevanje svijeta. Kako će te mogućnosti biti realizovane ostaje otvoreno pitanje. Jezik otvara mnoge vrste diskursa. Učesnici takvog razgovora jednim dijelom ga vode, ali isto tako dopuštaju da ih sam razgovor vodi i usmjerava. Ako dopustimo da retoričko iskustvo obuhvata prvi dio umjeća vođenja razgovora, onda, ne mo emo izbjeći drugi dio u kojem retorika biva usisana u dublje strukture jezika. Nije li tako retoričko iskustvo jedan od puteva u suštinu jezika. Put u retoričko iskustvo kao umjeće razgovora, mora računati na odgovarajuću ontologiju jednog načina i-vota. A, sam ivot je ispunjen razgovorom, u njemu se već nalaze elementi govora i pisma. Zato se ivot i eksponira kroz znakove, simbole, komplekse obele avanja, razumijevanja i govorenja. Jezik učvršćuje i otjelovljuje tečni tok svijeta. On mu daje formu određenosti u kojoj va e pravila i odnosi.

Klasična retorika Grčke i Rima, vezana za imena Homera, Sofiste, Aristotela, Kvintilijana, Cicerona i druge, je potvrda primata govornog jezika i na njemu zasnovane usmene kulture. Zbog toga je

4 *Gadamer,* Istina i metoda*, V. M. Sarajevo 1978, str. 512*

retorika imala povišeno značenje. Na tu va nost retorike upućuje i sam Platon u dijalogu Fedar. Uprkos svom poznatom kritičkom stavu protiv retorike Platon izra ava sumnju u pismo i pismovnost. U rečenom dijalogu Bog Teut iz Egipta dolazi kod kralja Tama - Boga cijelog Egipta da bi podario veličanstveno otkriće sljedećim riječima: "Evo, kralju donosim vam znanja koji će učiniti da Egipćani budu mnogo mudriji i bolje pamte: pronađen je lijek za pamćenje i nauku". Tam odgovara: "Pošto si otac pisma u dobroj namjeri si mu dodijelio svojstva suprotna onima koje ono zaista ima. Pismo će u dušama onih koji ga prihvate rađati zaborav, jer oni neće vje bati pamćenje; Vjerujući pismu ljudi će prizivati sjećanja spoljašnjim, stranim "znacima", a ne" iznutra i ličnim naporima".

Pohvala usmenoj riječi, razgovoru stoji jer je Grcima govor bio primaran. Najveća kazna je bila zabrana govora ili ignorisanje razgovora. Dobar primjer nalazimo u Sofoklovom Kralju Edipu kada junak koji tra i ubicu kralja Tebe, Laja ka e: "Ma ko da je krivac zabranjujem svima u ovoj zemlji, čiji tron i vlast dr im, da ga primaju i da s njim razgovaraju, da ga uključe u molitve i prinošenje rtvi". Vjera u usmenost, govornu formu i glas ima svoje dublje opravdanje. Niče je govorio: "Sokrat, onaj koji ne piše". Takođe, ukupna antička ontologija je prevashodno bila obznanjena u govornom jeziku. Ona je bila foničko iskazivanje bivstvovanja, a smisao tog govora je nastajao iz artikulisanog glasa u kojim se oblikovala energija mišljenja. Pisana riječ je postojala, ali u praksi se više upra njavao govor kao isključivi medijum istine. Pisane poruke su u sebi skrivale rečenu opasnost zaboravljanja (gubitka pamćenja) i mogućnost da se osamostale od autora poruke i konteksta u kojim su nastale. Grci nijesu mogli odbraniti paradigmu usmenosti, nju nije mogla odbraniti ni retorika. Oni su morali dopustiti pisanu riječ kao surogat usmenosti. Utoliko pismo počinje da daje pečat novoj civilizaciji, mjesto govora zauzima pismo i knjiga. Dobar govor i razgovor je zamijenila dobra knjiga odnosno njeno pisanje i čitanje. Umjesto neposrednog razgovora u koji stupaju njegovi učesnici na djelu je posredovani odnos "knjige" i

njenog čitaoca. Napisani tekst postaje samostalan i nezaštićen, njega ne mo e da usmeno zastupa autor jer je čitanje čin čitaoca koji je takođe nezavisan. No ipak taj prelaz sa glasa na pismo u evropskoj kulturi nije bio toliko radikalan jer je i samo pismo zadr alo svoju fonetsku osnovu. Naime, zvukovi su postali znaci koji ostavljaju grafičke tragove.

Hegel je u svojoj *Enciklopediji filosofskih nauka* smatrao da su ti pisani tragovi neophodni i da ih treba pridodati jednako va nom sokratovskom govoru. Ali od Aristotela preko Rusoa do Hegela pismo se tumači kao izvedeno i spoljašnje ponavljanje govora. Odnos govora i pisma ostaje napet. Te napetosti je bio svjestan i de Sosir u *Kursu opšte lingvistike.* On se priklonio tradiciji dajući primat fonetskoj osnovi pisma. U tom svjetlu pismo je samo figurativna predstava govora, njegovo spoljašnje sredstvo i tjelesna forma.

Odnos govora i pisma odgovara odnosu zvuka i slike. U našem vremenu elektronske civilizacije, klasični odnos govora i pisma dobija svoje nove modifikacije. Klasična retorika/neposrednost i posrdovanje pismom, posreduje na višim nivoima pomoću novih medijskih tehnika. Dakle, govor i pismo dobijaju svoju novu zvukovnu i slikovnu predstavu. Govor gubi i zamjenjuje svoju direktnost sa bezličnim predstavljanjem lišenog adresata. Medijska govorna predstava je upućena svakome i nikome posebno. Ona zato ne tra i odgovaranje. Kvazigovornik je lišen odgovornika i odgovora, a samim tim i odgovornosti za kazano. Televizijski govornik na primjer, ne snosi odgovornost za predstavljanje nekog govora jer se on podvodi pod neku od mogućih interpretacija. Medijska interpretacija je fonično posredovanje govora koje ga lišava njegove suštine. Audio-vizuelne slike zvuče i prikazuju, ali ne govore i ne otkrivaju.

Ova transformacija retorike i pisma u audio-vizuelnu poruku i informaciju ima svoje kardinalne posledice na planu zajednice. Primarna usmenost i njene dominantne forme: pjevanje, pripovijedanje i pamćenje su uslovljavale i odgovarajuće oblike obrazo-

vanja, svijesti i društvenog ivota. I sama retorika je jednim svojim dijelom ukorijenjena u ovoj usmenoj tradiciji. Drugim dijelom ona se tiče tekstualnosti i pisma, odnosno njihovih formi; pisanja, čitanja i razumijevanja. Usmenost i pismo, pri tom ne zamišljamo kao suprotnosti, već kao pro imajuće forme jezika.

Retorska praksa antike je već bila most između primarne usmenosti i pisanog jezika. Jezik govorništva je prozni, on se oslanja na vještinu iznala enja tema njihove obrade i iznošenja. I sam govornik je prethodno pravio tekst-pismo koji je kasnije memorisao i proiznosio u govornoj formi. Primarna usmenost preko retorike prodire u pismo. Utoliko se poezija i retorika mogu smatrati odgovornim za usmenost u modernom svijetu koji je dominantno vođen i usmjeravan pismom tekstualnošću. Ta predominacija je tolika da se i sam pojam civilizacije nije mogao zasnovati bez pisma. Jer, pismo je postalo uslov identifikacije i prepoznavanja zajednice i njene kulture. Bez pisma nema traga, a bez tragova nema tradiranja i očuvavanja identiteta.

Kult pisma se gradi i učvršćuje i u svetim tekstovima. Sveto pismo, premda u sebi nosi elemente usmenosti, jeste apsolutna knjiga, knjiga knjigâ. I sama istorija se mo e shvatiti kao nezaključeni tekst koji se treba pročitati i protumačiti. Ali to tumačenje gubi onu svetost i postaje sve više sekularizovani tekst. Pismo nije više sveto, ono se sekularizuje i vezuje za svakodnevni ivot i njegove profane forme. Svetost pisma ostaje još jedino u umjetničkim tekstovima. Briga i odgovornost za ovu duhovnu dimenziju jezika ostaje na umjetnosti. A, tu se nalazimo u klasičnom problemskom polju stilistike. Erik Havelok je primijetio da je antička muza, nakon pjevanja i pripovijedanja, naučila da piše i da čita. Ali upravo tada su muze, k}eri boginje pam}enja Mnemozine, učinile sebe izlišnim. Pisanje više ne zahtijeva pam}enje i nagovor muza. Govorni jezik pjesništva i usmene naracije nije više primaran, on je potisnut u drugi plan. No, obje jezičke forme ostaju kao dvije bitne mogu}nosti jezika.

Govorna forma ostaje nezamjenljiva s obzirom na ekspresivnost, neposrednost, ritmiku i pokretljivost. Pismovna forma se više vezuje za fiksiranje, za logiku i sistematizaciju, za dokumentarnosti i tekstualno uskladištenje. Obje dimenzije čine cjelinu jezičkog ispoljavanja. Na temelju takvog ispoljavanja mi jesmo jezički subjekti. To znači da je jezik osnova našeg postojanja, način neprestanog označavanja, simboličkog zamjenjivanja i imaginacije. Jezik, govorni i pismovni, jeste energetsko kretanje u simboličkoj ravni. U toj ravni stvarnost i fikcija, istina i la , ja i drugi, subjekt i objekt su preobra eni u jezički univerzum.

Taj jezički univerzum i njegove imanentne energije pulsiraju i u našem vremenu. Retorička energija zasigurno nije ugašena, njene potencije postoje, ali na moderan način.

Postindustijska društva se često nazivaju informatičkim jer se proizvodnja i kretanje informacija smatraju njegovom osnovom. Riječ je o preobra aju mnogostrukog ljudskog iskustva u sisteme informacija. Iskustvo svijeta i ivota se formatizuje i pakuje u informacije. Informacije se proizvode, prikupljaju, razvrstavaju i distribuiraju, one treba da slu e. Upravo, njihovo slu enje i korišćenje postaje osnovom postmodernih društava. One mogu da slu e pojedincima i grupama, preduzećima i dr avama u svim oblastima i na svim nivoima. Potrebe za sve novijim informacijama stalno rastu u sferi kulture, obrazovanja, javnom ivotu, turizmu, saobraćaju i zabavi.

Ne ulazeći dalje u analizu proizvodnje i povezivanja informacija u informatičke sisteme i njegovu razmjenu, otvara se pitanje o jeziku i ispitivanim retoričkim energijama.

Pitanje je: da li postmoderna, informatička društva povećavaju ili smanjuju obim i nivo komunikativnosti? Da li informativnost povećava ili smanjuje komunikativnost? Kako stvar stoji sa neposrednim retoričkim sporazumijevanjem? Za svako od pitanja odgovor bi u mnogome mogao biti negativan. Naime, informativnost nije dovoljan uslov komunikativnosti. Njegova apsolutizacija čak blokira

neposrednost i spontanitet govornih činova medijskim posredovanjem unutar sistema. Govorni subjekti postaju stanice u sistemu kroz koje prolaze informacije. Informacije su dinamične a subjekti postaju pasivni provodnici informacija. U ovakvom kontekstu retoričko iskustvo i njegova obnova ima višestruko značenje.

Govorni jezik određuje okvire svijeta ivota. U tim okvirima mo emo reći sve što je bitno. Mo emo o ivjeti stvari, bića i njihove odnose. Pa ipak, uvijek ostaje ono mistično govora. Ostaje ono što se ne izgovara, premda se samim govorom navješćuje. Utoliko bi se moglo govoriti o unutrašnjoj retorici neizgovorenog. U tom slučaju ćutanje bi moglo da ima pravo postojanja kao predmogućnost, ali i mogućnost govorenja. Pred - govorna tišina potencira na govorenje. Ona okru uje govor i daje mu da izvire iz nje, da nosi te inu neizgovorenog. Iz te tišine mo e biti rođena ćutnja i govor. Govorenje je moć (energija) realizacije i prevođenja u riječi, ali i moć razmjene u razgovoru. U svakom slučaju govor i razgovor šire i skupljaju, razvijaju i disciplinuju energije jezika. Materija jezika se mijesi i oblikuje, preoblikuje i prestrojava, usmjerava i preusmjerava pod uticajem unutrašnjih i spoljašnjih energija.

Postoje riječi (imena, pridjevi, zamjenice, glagoli...) kao katalozi oznaka sa svojim značenjima. Rječnici su uređena skladišta riječi koje nijesu stupile u ivot. Ali mi govorimo bez rječnika. Ne funkcionišemo po principu rečnika. Naša govorna energija nije akumulacija koja se mo e isprazniti već permanentno izviranje nepresušne rijeke govora. U tome se otkriva ta unutrašnja snaga jezikotvorenja gdje te ište nije na stvorenom već na pro-iz-vođenju. Riječi se ne uzimaju naprosto iz skladišta jezika, za njima ne pose emo kao za građevinskim elementima da bi sazidali kuću jezika. Riječi se uvijek iznova rađaju i vaskrsavaju u izvornom kontekstu svakog govornika. Zbog toga na oko ista riječ kod svakog govornika zvuči i znači drugačije. Ako nema ovog ivog rađanja onda govorenje nije autentično, ono postaje puko govorno obezličavanje individue koja se ne obraća nikome. Riječ je o jednom mrtvom govoru u kojem preo-

vladava spoljašnja materija riječi bez snage unutrašnje, dubinske energije. Na ovom razlikovanju unutrašnjeg i spoljašnjeg u govoru moguća je analiza retoričkih potencijala u našem vremenu. A retoričke potencije su eo ipso bitne mogućnosti modernog čovjeka. Govor obznanjuje da smo prisutni, da smo konstituisani kao ličnosti, da jesmo to što jesmo.

Ako smo skloni da povjerujemo da je planetarni svijet nastao iz velikog praska, onda bi za analogiju tog kardinalog nastanka ljudskog svijeta mogao poslu iti jedino govor. Prije govora sve je ništa, sve je prazno i nijemo. ivot počinje od i sa govorom. Smrt se označava nestankom govora. Odsustvo i prisustvo govora određuje načine postojanja u čovjekovom svijetu. Taj svijet je simbilički, svijet znakova i komunikacija, svijet govora i teksta. Čovjek je bačen u govor, on je primio dar koji nije mogao odbiti. Zbog toga pjesnik Helderlin i mo e reći da je takav jezik (die Sprache) za čovjeka smrtnika "najopasnije dobro". Ta opasnost je u mogućnosti da se govorom izgubimo u lavirintima jezika, da propadnemo i promašimo istinu "same stvari". Jer riječi i stvari su razdvojene, označitelj i označeno, fiktivno i stvarno se gledaju iz razdvojenosti.

Martin Hajdeger je na tragu pjesništva shvatio taj egzistencijalni poziv u govor i u jezik. Taj zov je neopoziv. Jer, svaka stvar da bi bila za čovjeka, mora da legne i da se sabere u govoru. Martin Hajdeger će zato grčko legein (govorenje) najradije prevesti kao polaganje. Smisao ovog polaganja u govor (logoV) jeste da se "stvar" smjesti, zaštiti i skloni u istinu. "Puštajući da stvar le e skupa pred nama legein sklanja ono što pred nama le i u neskrivenost".[5] Dakle, govor logoV omogućuje da se pred nama i za nas pojavi "sama stvar" u svojoj istini. Smisao tog pojavljivanja jesti u tom sabornom

5 *Hajdeger,* Logos, prilog spomenici posvećenoj Hansu Jencenu*, Berlin 1951. Prevedeno u knjizi Martin Hajdeger:* Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd 1999., str. 168*

polaganju govora (zborenju, prozborenju) koji na taj način jeste. Govor jeste na način što prisutno otkriva u njegovoj istini. "aleqeia i logoV jesu isto, legein dopušta da aleqeia, ono neskriveno kao takvo, le i pred nama",[6] zaključuje Hajdeger. Govor dakle ozvučava i objavljuje istinu. On je ozvučava, označava i izra ava. Gdje je onda rečena opasnost o kojoj govori Helderlin? Opasnost le i u zatvaranju. Jer, jezik mo e da otvara, ali i da zatvara. Zbog toga govor mora biti u odnosu sa istinom. A da bi se shvatila ova opasnost neophodno je uočiti Hajdegerovo razlikovanje govora (Rede) i jezika (Sprache).[7] Govor je prema njemu egzistencijalno - ontološki temelj jezika.

Kao takav govor je izvorni fenomen Tu-bivstvovanja. Na drugoj strani, "Izrečenost govora jeste jezik".[8] Dakle jezik je rezultat govora. Većina definicije jezika uglavnom upućuju na ono "izgovoreno" i "kazano". Otuda i definicija jezika kao "izraza", "simboličke forme", "iskaza", "znakovnog sistema " i sl.

U svakom slučaju govor i jezik su najdublje uslovljeni i svako razdvajanje je vještačko. Ono je plod teorije, jednog idealnog i imaginativnog gledanja. U tom međusobnom uslovljavanju govora i jezika le i najdublji paradoks na koji ukazuje Hajdeger a preko njega i drugi savremeni mislioci. Govor otvara, saopštava, razumijeva, osluškuje; On govori i ćuti. Govor razgovara. O kakvom je otvaranju ovdje riječ? Šta i Ko se ovdje otvara, pred kim i za koga? Hajdeger govori o egzistencijalnom otvaranju (existenciji) na relaciji Tu-bivstvovanje svijet, tu-bivstvovanje drugi. On primjećuje da Grci nemaju riječ za jezik već logoV rezervišu za govor. Ali nije svaki govor otvaralački već samo onaj koji je temeljan i koji govoreno dr i u neskrivenosti, tj. u istini. "Bestemeljna rečitost i raspričanost čine

6 *Ibid, str. 170*

7 *Hajdeger,* Bivstvovanje i vrijeme*, Naprijed, Zagreb 1988., str. 182*

8 *Ibid, str 183*

da se otvorenost (Erchlossenheit) preokrene u zatvaranje".[9] U tome je rečena opasnost. Ta opasnost vreba svakog govornika i svaki govor. Ona se posebno tiče izgovorenog koje je napustilo dah i duh govorenja. Izgovoreno, kazano je nezaštićeno. Ono je ostalo bez autoriteta govornika.

Na drugoj strani, "dati riječ" znači podrediti se riječi koja te obavezuje. Data riječ vezuje svako dalje govorenje. Dok se "riječ nije dala" mogli smo slobodno i otvoreno govoriti, nakon toga riječ je zarobila govornika. Bestemeljnost i bezličnost govora stvaraju uslove za egzistencijalno propadanje (zatvaranje); druga opasnost vreba od strane onog izgovorenog koje je postalo jezik. Zbog rečene opasnosti govor i jezik moraju ostati u bezbjednosnoj blizini kao što spasilac ostaje u blizini mogućeg spasavanog. U ovom slučaju je govor čuvar jezika. Govor bdije nad jezikom, nad izgovorenim i kazanim. Utoliko retorički potencijali i danas imaju svoje mjesto. Rehabilitacija retorike bi mogla poslu iti kao lijek za moderno jezičko obezličavanje u kojim govor-otvaranje sve više kapitulira pred jezikom-zatvaranjem. Ovim bi se povratila govorna energija koja je potisnuta u ime "proizvoda" i stereotipa jezika. Takav jezik više ne govori, on - srozava govor. Govor ne govori. Izrečeno zatvara svijet riječi za razumijevanje. U takvom svijetu vladaju zavezani jezici koji ne znaju da "slušaju", niti da "govore", niti da "ćute".

Obnova retorike u savremenom značenju nije stvar nostalgičnog podsjećanja na sjaj stare vještine, već prije svega, prepoznavanje potrebe modernog vremena. Govorni i jezički obrasci u postindustrijskom i informatičkom svijetu zabrinjavaju. Jer upravo polje jezika je postalo najva niji prostor savremenog uzdizanja i propadanja. Taj prostor je zanijemio, mjesto razgovora

9 *Ibid, str. 192 Napomena: Šarinićev prevod riječi Erschlossenheit (dokučenost) ćemo radije prevesti sa otvorenost.*

je prekriveno autističkim "govorom" koje dolazi od "nikoga", obraća se "nikome u formi "negovora". Punoća govora je zamijenjena praznoslovljem. Govor bez dijaloga, bez susreta postaje opsesivno i narcističko ogledanje. U takvoj paradigmi nastupaju govorne kodifikacije nove sajber kulture.

Plu ine - drugi dan skupa
S desna na levo: Jovan Delić, Savo Laušević i Ljubomir Tadić